

Rättelser och kommentarer till "En droppe föll ..." / "En dråbe faldt ..." av Klas Grönqvist

I följande lista över rättelser, kompletteringar och kommentarer till min bok hänvisar sidnumreringen före tecknet " / " till den svenska utgåvan och sidnumreringen efter " / " till den danska. Ett "-" anger att anmärkningen bara avser en av utgåvorna. T.ex. 22 / - betyder att påpekandet avser sid. 22 i den svenska utgåvan och att den danska utgåvan inte berörs. Mindre korrekturfel, typ betydelselösa stavfel, ombrytningsfel och dylikt har jag oftast inte tagit med. Det kan förmodligen finnas mer av den varan än vad jag själv har upptäckt. Särskilt i den danska utgåvan kan det finnas fel jag inte upptäckt på grund av mina endast medelmåttiga insikter i detta språk. Kommentarer och andra synpunkter emotses tacksamt.

Elvira?

Illustrated Sporting and Dramatic News
23 januari 1886

sid. 8, fotnot 1 / 10, fotnot 1

Enligt inflyttningsboken för Maria församling i Stockholm 1863 var Laura född 25 mars 1849 i Billnäs Bruk samt döpt den 27 samma månad. Enligt boken "Eisfeldt - en surrealistisk familj", sid. 273 var man så sent som i april 1862 kvar i Finland, så flytten till Sverige bör ha skett försommaren 1862. Laura var då 13 (eller 12 om man ska tro sekundära uppgifter om födelseåret 1850, vilket i varje fall jag inte gör). Enligt samma bok sid. 274: "Mellan åren 1864 och 1868 tycks familjen Olsen vara skriven i Stockholm, i Maria och Katarina församlingar." 1866 var Laura fortfarande skriven i Stockholm tillsammans med modern Anna Maria och hennes tre syskon. Laura måste dock ha lämnat familjen senast i början av 1867, eftersom hon då återfinns på Cirque du Nord i Nordtyskland.

Laura hade alltså fast bostad åtminstone periodvis 1863-66, så det var inte alldeles nytt för henne med fast bostad när hon sedermera flyttade till Limhamn.

Tack till Mona Bornecrantz för dessa uppgifter.

sid. 18 / 17

Det har ju undrats över hur Laura fick sitt artistnamn "fröken Ulbinska", var hon ihop med någon cirkusartist vid namn Ulbinsky? En intressant ledtråd har jag hittat i Wientidningen Neues Fremdenblatt 1869-10-08 och 09. Där finns listor över personer som tagit in på olika hotell i staden. Laura, cirkusdirektör Renz m.fl. artister checkar in på hotell Goldener Adler, medan en "S. Ulbinsky, Kunstreit., Petersb." samtidigt checkar in på Hotell Schröder i närheten! Om det finns något samband mellan de två är dock oklart, det kan ju röra sig om en ren tillfällighet. Hade herr Ulbinsky varit tillsammans med Laura men separerat (eftersom de föredrog att bo på olika hotell)? Notisen från 1871 (fotnot 15 i danska utgåvan) syftar på en "Frau Ulbinsky, Hamburg", förmodligen är det fråga om Laura, denna gång tydligen utan herr Ulbinsky.

sid. 20 / -

1871-72 är Laura i Wien, men först år 1875 dyker hon åter upp, (var hon i Amerika under mellantiden?) på Cirkus Myers i Österrike, där John Madigan också återfinns. Det var alltså troligen på denna cirkus de båda träffades och blev ett par. Om denna cirkus turné, se t.ex. Leimeritzer Zeitung 1875-05-05, Prager Abendblatt 1875-05-21ff, Znaimer Wochenblatt 1875-06-26, Neue Freie Presse 1875-07-08, Nördlinger Anzeigebblatt 1875-09-17. Tidningarna finns på <http://anno.onb.ac.at/anno.htm>

sid. - / 18, fotnot 24

Årtal ska vara 1902

sid. 29 / 25, 27

Trots att jag fått information om motsatsen, så finns programmet från invigningen av cirkusbyggnaden i Sankt Petersburg bevarat. Ingen i familjen Madigan nämns dock i programbladet, så av någon anledning uppträdde de inte denna dag, trots att de fanns med i truppen.

sid. - / 29, fotnot 76

Ordet "oversættelse" saknar betydelse, i danska utgåvan är ju även citaten från finlandssvenska tidningar översättningar.

sid. 30,32 / 26

Enligt Morgenbladet 6 juli 1886 skedde Elviras "verkliga debut" i Sankt Petersburg 1879, så av allt att döma är den bevarade affischen verkligen från Elviras första framträdande som lindansös.

sid. 30, fotnot 60 / -

Hela fotnoten ska lyda: *Enligt uppgifter från Nationalbiblioteket i Sankt Petersburg i e-post 2012-03-29 och 2012-04-13, biblioteket har däremot har den omnämnda affischen från Sankt Petersburg.*

sid. 40 / 31

Förmodligen uppträdde Elvira alltid på den övre linan och Gisela på den undre. Den enda källan till att det skulle varit tvärtom är intervjun med Elvira i Politiken, medan ett flertal andra källor hävdar motsatsen. Det troliga är nog att Elvira blivit felciterad. Enligt intervjun ska det finnas Tivoliaffischer där de båda avbildas. Finns det inga affischer bevarade från Tivoli?

sid. 43 / 33

Giselas debut som lindansös ska ha ägt rum i Kronstadt (nuvarande Braşov) 1882. Detta enligt Morgenbladet 6 juli 1886. Exakt när cirkusen var i denna stad har jag inte kunnat få fram.

sid. 53 / 38

Om Elviras olycka: det var inte första gången hon råkade illa ut. Från sejouren i Paris sommaren 1883 kan nämnas att, enligt Morgenbladet 6 juli 1886, ska Elvira där ha fallit och brutit armen - för tredje gången. Vid detta tillfälle ska armen börjat läka snett (eftersom man först inte insåg att den var bruten). Läkaren fick därför bryta av Elviras arm på nytt (HU!), för att benen skulle kunna läka rätt. Annars hade nog Elvira varit förlorad för cirkuskonsten. Hela den intressanta artikeln, som jag tyvärr förbisett tidigare, finns att läsa på <http://hdl.handle.net/109.3.1/uuid:27c66872-4ae5-4ad2-a824-d5baf566d934> Elviras skada i Köpenhamn har jag ju skrivit om. Andra skador jag känner till är att Gisela blev lätt skadad i Köpenhamn när hon hoppade ner i skyddsnetet avsiktligt som avslutning på sitt nummer (hon slutade med detta trick hädanefter); Rosa hamnade under hästen vid ett fall i Helsingborg, men blev bara lätt skadad; och att James Madigan bröt ett ben i Karlshamn. Även Laura ska ha skadats när hon föll mellan några hästar i Wien (Fremdenblatt 1870-01-17). Förmodligen skedde liknande missöden titt som tätt, sådant fick artisterna räkna med.

sid. 43, 228 / -

Elviras sejour i Berlin hösten 1883 utgår. Det rör sig om en annan cirkusartist som också kallade sig Elvira. Denna Elvira gjorde såvitt bekant bara hästnummer. Tyvärr har min informant (en av Europas ledande cirkushistoriker) blandat ihop dessa båda artister. Samma fel finns i John Turners bok Victorian Arena, vol. I, sid. 43. Den andra Elvira hette enligt denna källa Marian Bowen.

sid. 48 / -

Illustrationen är inte från Illustrated London News, utan från The Graphic 9 januari 1886.

sid. 52, fotnot 106 / 38, fotnot 111

Båda flickorna uppträdde (var för sig) även den 13 augusti, enligt Tivolis tidningsannonser. När jag gick igenom Tivolis programblad i Det konglige bibliotek hittade jag inte dessa föreställningar. Miss av mig eller ställdes framträdandena in? Programbladen hade senare pressläggningstid: dagen efter Elviras skada finns hon i annonserna i morgontidningarna men inte i programbladet.

sid. 54,55,70 / 42,49,50

Fotona av Elvira och Gisela annonseras i Morgenbladet den 4 juli 1886 som kommande "inom kort", varför de bör ha tagits kring detta datum.

sid. - / 43

Intervjun finns på sid. 104, inte 103.

sid. 67 / 47

Sista föreställningen i Ringsted gavs 28 september. Mer detaljer om Danmarksturnén i tabellen nedan.

sid. - / 50

I högra bildtexten står "flittig", "flink" är nog en bättre översättning.

sid. 74 / 53

Diktmanuskripten i Kristianstads museum tycks trots allt innehålla en hel del verk av Sixten, trots att jag fick höra motsatsen vid förfrågan. För mer om Sixten Sparre och om dikterna hänvisas till Kathinka Lindhes bok.

sid. 76 / -

Sparres diktsamling annonseras som nyutkommen i Lunds veckoblad 24 november 1887.

sid. - / 55

Övre bildtexten är delvis felaktig. Fotot fanns i Lindhes samling men är enligt uppgift numera förkommet. Vad som finns bevarat är en fotokopia av originalbilden; det är fotokopian som använts av författaren, därav den dåliga kvalitén.

sid. 79 / 56

Det bör påpekas att min slutsats om Sparres sjukdom bara är att betrakta som en hypotes, även om jag anser den vara någorlunda välgrundad (Kathinka håller inte med). I den danska utgåvan har jag modifierat texten en smula vad gäller detta. Sixten lär ha varit lite oregerlig som barn, vilket kan föra tankarna till ADHD snarare än Aspergers, som jag skrev. I så fall kanske familjen såg till att han blev militär för att få lite pli på honom.

sid. - / 68

Före fotnot 172 står "civil", måste vara "privat", annars blir det hela meningslöst.

sid - / 71

Av de två kursiverade och indragna styckena ska det andra ha normal stil. Detta stycke är inte citat.

sid. - / 72, fotnot 174

Fotnoten blir meningslös, eftersom danska förlaget satte hela citatet med kursiverad stil. I originaltexten är endast meningen "jag ville have mit barn for mig selv" kursiverad av författaren. Kursiveringen gjorde jag eftersom denna mening är central för förståelsen av dramat.

sid. 109 / 78

Uppgiften att Elviras mormor alltid reste med sin dotter Laura kommer från Lauras brev till Politiken, men måste nog ifrågasättas. När Laura var med Cirque du Nord i Nordtyskland 1866-67 tycks mormor ha varit kvar fast bosatt i Stockholm, av folkbokföringsuppgifter att döma (se sid. 8 / 10 ovan). Elviras mormor nämns ingenstans från Lauras och Elviras resor, men eftersom hon inte längre uppträdde som cirkusartist var hon ju knappast av intresse för tidningsläsarna. Värt att notera är att hon inte förekommer i listan över nyanlända resande i Wien enligt Neues Fremdenblatt (se sid. 18 ovan).

sid. - / 79, fotnot 193

Fotnoten hör till den efterföljande meningen. Enligt tidningsnotisen ska Elvira pantsatt ett smycke i Värnamo när hon behövde pengar. Var det för att köpa de vinterkläder hon prålar med på fotot på sid. 148? Vintern 1888 var osedvanligt kall, och Elvira, som bara turnerat i sydligare nejder de senaste åren, saknade kanske lämpliga vinterkläder. Fotot återges ovan.

sid. 110 / 79

Gulduret från Lemberg har Elvira säkerligen inte pantsatt. Det är säkert samma ur som det hon lämnade kvar i Troense, se sid. 122 / 87. Gulduret är definitivt inte identiskt med spegeluret (sid. 179 / 127), som är ett enkelt, fabrikstillverkat väckarur och ingalunda av guld. Det har påståtts att Elviras värdfolk i Troense fick behålla gulduret som gåva, men detta är förmodligen felaktigt. Det troligaste är att Elviras mormor tog med sig gulduret tillbaka till Sverige, men vad som sedan hände med det är helt okänt.

Det föremål Elviras värdfolk fick som gåva är med all sannolikhet den guldbrosch som är avbildad på sid. 179 / 126, och som idag finns på Tåsinge museum. Denna brosch hade Elvira förmodligen lämnat kvar på hotellrummet i Svendborg. Därifrån nämns två "Guldnaale", värderade till 5 respektive 3 kronor. Enligt museet är föremålet inköpt i Genève, om och när Elvira uppträdde i denna stad är för närvarande oklart. Spegeluret är förmodligen identiskt med det "Vækkeur" à 3 kronor som nämns från hotellrummet.

I Troense efterlämnade Elvira, förutom gulduret, ett smycke av silver i form av en hästsko. Även detta föremål är försvunnet idag. På fotot på sid. 65 / 47 bär Rosa Madigan ett smycke som förmodligen liknar det som Elvira ägde. Många cirkusartister tycks ha ägt dylika hästkosmycken, jag har sett liknande på åtskilliga gamla artistfoton.

Tyvärr har gulduret, guldbroschen, silversmycket och spegeluret ofta tidigare förväxlats av elvirologerna (inklusive undertecknad!).

sid. 110, fotnot 179 / 78, fotnot 190

En reflexion: om Elvira var så blyg som Hedvig Andersson påstår är det märkligt att hon klarade av att genomföra resan från Sundsvall på egen hand.

sid. 115 / 83

Uppgiften om att Sixten och Elvira skulle ha setts på Tivoli i Köpenhamn under deras resa till Svendborg får nog betraktas som tämligen tvivelaktig. Informationen kommer ursprungligen från tidningen København 9 juli 1889, där det påstås att hon besökte Tivoli "i onsdags", dvs. den 3 juli. Men vid denna tidpunkt var ju paret redan i Svendborg sedan drygt två veckor. Det är visserligen känt att de båda gjorde utflykter från hotellet, men åkte de ända till Köpenhamn? En sådan resa kan knappast ha gjorts över dagen med dåtidens kommunikationer. Är det inte troligare att hela historien är en anka? Tidningen anger ingen källa, men kanske har informanten tagit fel på person när denne sett en person som liknade Elvira. Om Elvira var där, var det säkerligen tillsammans med Sparre, men något manligt sällskap nämns inte i notisen.

sid. 116 bildtext / 85 bildtext

Enligt en sekundär, men någorlunda trovärdig, källa bodde Sixten och Elvira i rum nr 15 på hotellet (tidningen København 7 augusti 1889). Vilket rum som hade detta nummer är inte helt klarlagt, men med största sannolikhet låg det på första våningen i den nyare delen av hotellet. Nutida rumsnummer kan motsvara nr 110 eller 111, men hotellet har byggts om flera gånger och rumsindelningen ändrats genom att nya dörrar tagits upp och gamla satts igen. Den äldre delen av hotellet ligger på Brogade, så rumsnumreringen började troligen där. Gissningsvis fanns ett totalt rum på Brogade, varefter numreringen fortsatte i den nyare delen av hotellet på Havnepladsen; då med de lägre numren på första våningen. Totalt fanns det enligt Bogø 22 rum vid denna tid. Många av rummen var dubletter (liksom Sixtens och Elviras rum), så det är omöjligt att räkna ut vilket rum som var nr 15 om man inte vet var i hotellet dubbelrummen fanns.

Endast danska utgåvan: i bildtexten står "samtidigt"; "senere" eller "moderne" är nog en bättre översättning. Traditionen att paret bott i tornrummet på tredje våningen tillkom långt efter 1889. När denna legend uppkom är oklart, men det var före 1959, eftersom rummet finns avbildat i Björn Vinbergs artikelserie. Enligt Vinberg var hotellägaren säker på sin sak när han pekade ut tornrummet som parets boning, men av allt att döma hade han ändå fel.

sid. 116 / 83

I vilken utsträckning Sparre utgav sig för att vara greve är oklart. Primärkällan till att han någonsin skulle ha gjort detta är artikeln i Svendborg Amtstidende 23 juli 1889. Enligt denna ska Sixten ha skrivit in sig på hotell Svendborg som "Grev Sparre med hustru". Hur tidningen fått denna information är obekant. En gissning är att tidningen frågat ut personal på hotellet, men i polisförhören med hotelldirektören nämns inget om någon "greve". Om uppgiften är korrekt, dvs. att Sparre verkligen utgav sig för att vara greve, får nog betraktas som ytterst osäkert. Av denna fjäder blev det snabbt en präktig höna, han har ju gjorts till greve i alla skillingtryck, filmer och romaner m.m. Lika osäkert är det om han försökte tuta i Elvira denna lögnaktighet.

sid. 121 / 86

Det avbildade huset (Strandgade 6) var förmodligen det där paret åt sina måltider (och sov en natt i början av juni 1889). De bodde av allt att döma sina sista nätter under tak i ett helt annat hus, men adressen är för närvarande något oklar. Huset kan ha legat på Strandgade 52, men när detta skrives är saken ännu inte helt utredd.

sid. - / 87

Det silversmycke Elvira lämnade kvar i Troense tillsammans med gulduret är inte identiskt med den brosch som idag finns på Tåsinge museum. Se sid. 110 / 79 ovan.

sid. 122 / 127

Det var inte spegelfuret Elvira lämnade kvar i Troense, utan ett idag försvunnet guldur. Se sid. 110 / 79 ovan.

sid. - / 94

Av de två kursiverade och indragna styckena ska det andra ha normal stil. Detta stycke är inte citat.

sid. 125 / -

Att mordet och självmordet ägde rum på morgonen den 19 juli 1889 får numera betraktas som nästan 100 % säkert. Det har nämligen framkommit att en person hörde revolverskott från Nørreskov vid denna tidpunkt. Då jag arbetade på boken resonerade jag mig fram till att denna tidpunkt var den sannolikaste, men konkreta bevis saknades fortfarande. I den danska utgåvan kunde jag få med denna nya information.

sid. 131 / 97

Det har visat sig att Skånska Aftonbladet har knyckt hela sin artikel från Morgenbladet i Köpenhamn samma dag. Detta innebär att den person som rapporterade om sina iakttagelser, och gjorde en avskrift av Elvira's sista dikt, var dansk och inte svensk. Citaten i den danska utgåvan av min bok är därför översatta fram och tillbaka från danska, och överensstämmer inte med originaltexten.

I reklamen för den danska utgåvan framhålls det ju att informanten var svensk, detta är tyvärr helt felaktigt. Jag kan bara beklaga att jag inte uppmärksammade detta i tid! Dessbättre påverkas ju inte sakinnehållet i min bok av detta misstag.

För Morgenbladets originaltext, se <http://hdl.handle.net/109.3.1/uuid:bfd1f961-10eb-4309-b8e6-46f2285c21ef>

Stycket i danska utgåvan som börjar "Dagen efter ..." ska vara indraget och med kursiv stil, det är en fortsättning av citatet.

sid. 135 / -

Nedre vänstra fotot av Elvira är av ateljéinteriören att döma taget av Hugo Danz i Berlin. Det var detta foto som Carl Krook i Kristianstad sålde kopior av, oklart hur han fått fatt på detta foto. Krooks bevarade negativ är inte ett original, utan har åstadkommit genom kopiering av en papperskopia; detta enligt fototeknisk expertis på Kristianstads museum.

sid. 138 / 103

Det kan vara intressant att fundera på vad Elvira inte hade med sig i bagaget. Något som saknas helt är vinterkläder. Det var senvår då Elvira lämnade familjen, och hon räknade väl med att Sparre skulle ge henne pengar till en ny vintergarderob så småningom. Eller också räknade hon med att, när hon väl blivit gift med Sixten, kunna försonas med familjen och be dem skicka de saker hon lämnat kvar: vinterkläder, pianonoterna och förmodligen en del annat vi inte vet något om. Min hypotes är att Elvira hade alla sina tillhörigheter i två koffertar, men att hon på Sparres inrådan bara tog med sig den ena på sin sista resa.

sid. 144 / 107

Det kan tilläggas att psalmversen är diktad 1841 av den norske kyrkomannen Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866). I nuvarande svenska psalmboken har den nr 320. https://sv.wikipedia.org/wiki/Tänk,_när_en_gång_det_töcken_har_försvunnit
Den citerade versen är psalmens sjätte (av totalt sju). Tidningarna är alltså lite tendentiösa när de citerar just denna vers, förmodligen sjöngs alla sju verserna vid begravningen.

sid. 146, bildtext / 107, bildtext

Till svenska utgåvan: Vykortet är förmodligen från år 1906. Gravstenarna är inte förväxlade. I motsats till vad man tidigare trott ligger Elvira's grav norr om Sparres, i varje fall var gravstenarna ursprungligen placerade så.

Ekarna på fotot finns inte kvar idag; den stora ek som ännu står kvar mitt på kyrkogården finns strax utanför bild till höger; den tycks ha utgjort det mittersta av en rad träd, enligt uppgift planterade i mitten av 1600-talet, som markerade kyrkogårdens sydgräns, innan denna utvidgades någon gång på 1800-talet. Se även sid. 186-187 / 135-136 nedan.

sid. 149 / 111

Artikeln i Sundsvalls tidning citerades i bland annat Dagens Nyheter samt i ett flertal danska tidningar. Att Elvira försvunnit från cirkusen bör därför ha varit någorlunda väl känt i Danmark, och förmodligen även i Svendborg. I vilken utsträckning detta påverkade Sparres fortsatta agerande får väl dock betraktas som oklart; att paret försvann hux flux från hotellet berodde säkerligen i första hand på hotelldirektörens räkning, som Sparre inte kunde betala. Den tredje hypotesen, att paret flydde Svendborg därför att Cirkus Bergman kommit till stan, kan nog avfärdas.

sid. 158 / 115

Förlagorna till teckningarna av Elvira och Sixten är uppenbarligen foton på sid. 188 (nedre högra) respektive 125 / 139 och 90.

sid. - / 118, fotnot 254

Datum ska vara 4 augusti 1889.

sid. - / 119,120

De två sista styckena på sid. 119 samt sista stycket på sid. 120 är citat, och borde därför ha satts i kursiv stil och med indrag.

sid. 164, fotnot 239 / 122, fotnot 264

Det foto som möjligtvis kan ha tagits av Braae är det magnifika porträtt av Elvira som är återgivet på omslaget till min bok. Det troligaste är dock att Braae bara kopierat ett foto av Landberg som Elvira lämnat kvar på hotellrummet i Svendborg, och som Braae fick "låna", tack vare goda kontakter med polisen i Svendborg. Braae köpte säkerligen inte något negativ från Landberg. Det andra foto som omnämns är det på sid. 125 / 90. En möjlighet är ju också att Sixten och Elvira beställde kopior av sina medhavda foton hos Braae, som sedermera inte var sen att slå mynt av "sina" kopierade negativ.

Den omfattande trafiken med Elvira-foton efter hennes död gör det ofta svårt att avgöra vilka fotografier som knyckt från vilka.

sid. 159, 165 / 122, 123

Förlagan till teckningen av Elvira kan möjligen vara övre högra fotot på sid. 135 / 99. Xylografen har i så fall ändrat vissa detaljer.

sid. 163 / 116, 122

Enligt tidningen København den 13 augusti 1889 har Bojesen sålt 600 exemplar av fotot av Elvira Madigan och 400 av Sixten Sparre. Förmodligen rör det sig om kommissionsförsäljning av Braaes piratkopior (se sid. 125 / 90). Ytterligare ett bevis för hur efterfrågade foton av Elvira var, Bojesen var ju bara en av många som sålde diverse Elvira-foton.

sid. - / 123, fotnot 269

Nekrologen finns på sid. 112, ej 142.

sid. - / 124

Luras brev kom tyvärr inte med i den danska utgåvan. Se istället svenska utgåvan (bäst) eller Enevigs bok. En dansk översättning (tyvärr något felaktig, men godtagbar) finns på <http://www.svendborghistorie.dk/elvira-og-sixten/laes-afskrevne-avisartikler/374-politiken-38-1889>

sid. - / 127

Uppgifterna i bildtexten är delvis felaktiga. Se sid 79 ovan.

sid. 165 fotnot 242 / -

För mer om familjen Sparres påtryckningar på filmbolaget, se Lindhes bok "Sorgeliga saker hände", sid. 220.

sid. 167 / -

På sista raden står sid. 108, skall vara sid. 219.

sid. 175 / 129

Elvira Holmgren var inte fosterbarn eller cirkusartist hos familjen Madigan. En av Sveriges ledande cirkusforskare, vars uppgifter jag inte tyckte mig ha anledning att ifrågasätta, har tyvärr rört till det. Elvira Holmgren var i själva verket piga hos Laura Madigan efter det att hon slagit sig ner i Limhamn. Ett tack till Mona Bornecrantz för denna information. Vem var det då som uppträdde som "Elvira Madigan" i slutet av 1890-talet? Troligen var det fosterbarnet Sally Johansson, som i andra sammanhang kallade sig just "Elvira Madigan". Bland annat finns just namnet "Elvira Madigan" noterat i marginalen i konfirmationsboken från Limhamn. Sedermera bytte hon namn till Vira Marthagen, ett namn som kan ses som en parafra på "Elvira Madigan". Laura tycks ha sett henne som en sorts efterföljare till den riktiga Elvira, hon fick ju så småningom ärva sin fostermor.

En annan möjlighet är att den som uppträdde som Elvira Madigan var James Madigans dotter Camilla Elvira Maria, född 1891. Hon hette ju faktiskt Elvira Madigan på riktigt! Det är dock inte känt om denna flicka över huvud taget blev cirkusartist. Hon tycks ha lämnat Sverige kring 1910, men det är inte känt vad som hände med henne. James och dottern Rosa bodde ett tag i Köpenhamn kring år 1912, men tycks sedan ha dragit vidare. James avlider i England 1916.

Saken kompliceras av att det i Cirkusarkivet finns bilder på en "Egy Madigan", som påstås vara dotter till James. Om detta är korrekt rör det sig antingen om Camilla Elvira eller om hennes 8 år yngre syster Lilly.

sid. 175 / 129

Som komplement till uppgifterna om hur Elviras namn utnyttjades av andra artister kan nämnas denna annons som fanns införd i Aalborg Stiftstidende så tidigt som 29 november 1889:

Akrobat- og Vinedanserfeliskabet
Elvira Madigan
giver en Forestilling i Syvsten Forsam-
lingshus Lørdagen den 1. December,
Aften Kl. 8.
Søndagen d. 2. Decbr., Aften Kl. 7½,
gives for første Gang
i Blouenskjold Kro
en stor Forestilling med nyt Program.
Billetpriser: 1. Plads 50 Drc, 2. Plads 20 Drc.
Verb.
Direktionen.

sid. 177 / 131

Lauras dödsorsak är reumatism, enligt Bornecrantz.

sid. 178 / 132

Gisela uppges ha blivit änka 1914, dock vet jag inte Alexanders exakta dödsdatum.

sid. 178-183 / 132

Mer om Luitgards fortsatta öden finns naturligtvis i Kathinkas utmärkta bok "Sorgeliga saker hände". Änkan och de båda barnen flyttade till Vetlanda efter drygt ett år, i oktober 1890.

sid. 179 / 126, 127

Bildtexterna är delvis felaktiga, eftersom jag förväxlat både uren och smyckena. Se sid. 110 / 79 ovan.

sid. 183 / -

"Visen om de to ..." har visat sig vara ett nytryck av Strandbergs skillingtryck.

sid. 183 / 132

Flera omarbetade versioner av Saxons skillingtryck är kända före år 1931, versioner som mer eller mindre påminner om den definitiva versionen. I vilken utsträckning Saxon bidragit till dessa versioner är oklart.

Det bör kanske påpekas att vi bara har Saxons eget ord på att det var just han som var upphovsman till originalskillingstrycket. Klart är dock att det utgavs på hans förlag i Sundsvall 1889. Originalversionen finns på https://sv.wikisource.org/wiki/Elvira_Madigan Saxons lilla bok från 1932 utgörs av ett nytryck av hans artikelserie i Såningsmannen från året innan.

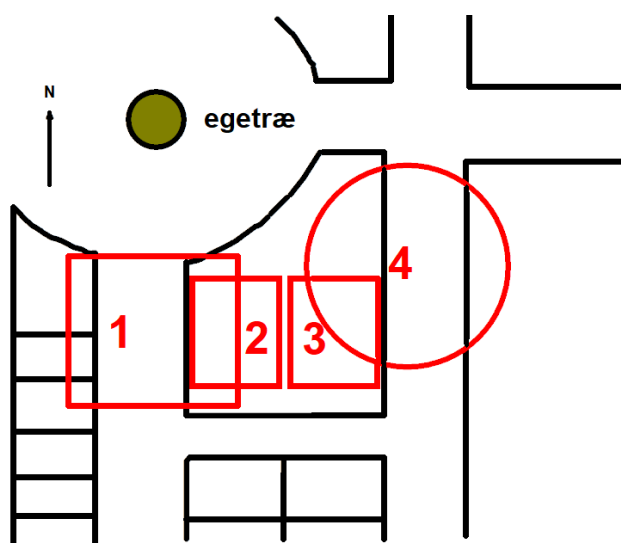
sid. 184 / 133-134

Mer om Bo Widerbergs Elvira-film finns att läsa i biografen "Höggradigt jävla excentrisk", kapitel 9. Bland annat mer om hur slumpmässigt valet av musik var.

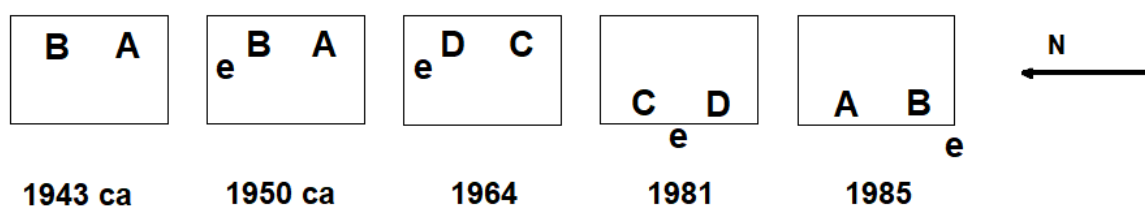
sid. 186-187 / 135-136

Informationen om gravstenarnas förflyttningar är delvis felaktig. Sixten och Elvira begravdes i en mer än 4*4 meter stor grav omedelbart söder om den stora eken, som än i dag återfinns mitt på kyrkogården. Elviras grav var enligt foton norr om Sparres, tvärt emot vad man tidigare antagit. Par begravdes vanligen men mannen norr om kvinnan; här tycks man ha gjort tvärtom. Kanske ville man markera att Sixten och Elvira inte var något "äkta" par. Varför beställde Edvard Sparre en så stor gravplats när det ändå bara skulle begravas två personer här? Jag kan tänka mig att det var tradition i adelskretsar med så stora gravar; Luitgard Sparres begravdes i en lika stor gravplats i Vetlanda, denna grav har dessutom järnstaket runt om, vilket även Sixten och Elviras grav skulle få, http://kathinkalindhe.se/wp-content/uploads/2017/08/IMG_4761-640x480.jpg. Så blev det nu aldrig, kanske ville familjen tysta ner hela affären så gott det gick, när nu parets död plötsligt visade sig bli en världsnyhet (det kunde man knappast ana från början).

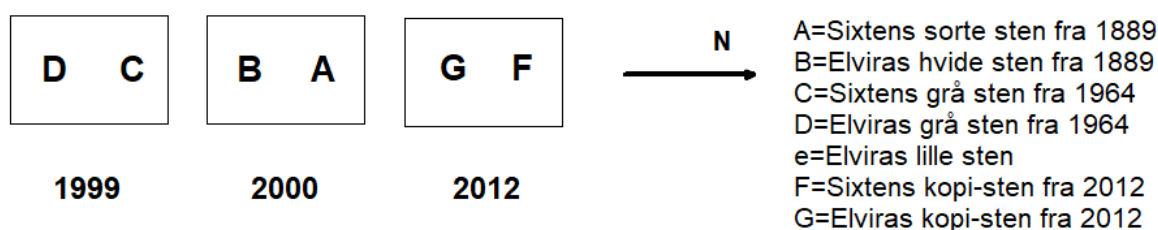
En annan orsak till att järnstaketet aldrig kom upp kan vara att familjen börjat förstå hur det stod till med Sixtens privatekonomi, och att man av detta skäl ville dra ner på utgifterna. Han slutade ju rejält på minus, och man insåg kanske att kostnaderna för ett järnstaket inte skulle kunna bekostas av dödsboets tillgångar, utan att övriga släkten i så fall måste skjuta till beloppet. Sixtens extravaganser lär ju ändå ha blivit en dyrbar affär för släkten, som väl fick skramla ihop till alla hans skulder. Om någon fordringsägare inte fick betalt kunde ju denne ha begärt dödsboet i konkurs, och då hade hela sanningen om Sixtens affärer rullats upp. Först 1943 flyttades gravstenarna till det läge som jag trodde var det ursprungliga (nr 2 på skissen; den ursprungliga gravplatsen har nr 1).

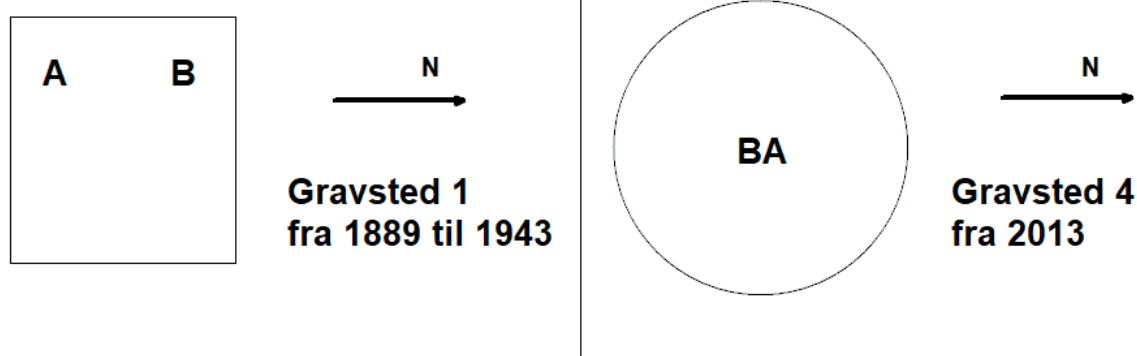
Skissen i boken över gravstenarnas placering är alltså delvis felaktig. Här är ett nytt försök:

**Gravsted 2
fra 1943 til 1999**

**Gravsted 3
fra 1999 til 2013**

Om Elviras lille sten ("e" på skissen): Enligt Bogø kan stenen komma från en barngrav på Landets kyrkogård. När gravrätten för denna löpt ut ska dödgravaren ha flyttat stenen till Elviras grav, eftersom turisterna hade svårt att hitta denna (på Elviras sten står ju bara hennes riktiga namn). Det finns ju flera andra teorier om denna lille sten (se min bok), inklusive att det skulle röra sig om en sten från en djurgrav, kanske för en hund. Hundens ägare skulle i så fall flyttat stenen till Elviras grav när den inte längre kunde stå kvar på sin ursprungliga plats. En tredje teori, att det skulle röra sig om en gravsten för en kvinna vid namn Elvira har ju vederlagts av Enevig (sid. 177). En fjärde teori är att stenen skulle ha placerats på graven av Elviras släktingar eller annat cirkusfolk; detta är möjligt men knappast särskilt sannolikt. Vilken teori som är den rätta är väl ännu inte 100 % klarlagt.

sid 187 / 137

Nya Cirkus Madigan i Malmö har numera upphört att turnera. Se

https://sv.wikipedia.org/wiki/Cirkus_Madigan.

sid. 188 / -

Nedre högra bilden har visat sig vara ett autentiskt foto av Elvira. Nedre vänstra är en artist vid namn Jeanette Manzoni. Övre vänstra är en "miss Blanche". Flickan i gungan är fortfarande tveksam, personligen tvivlar jag starkt på att det är Elvira.

sid. 190 / 138

Mona Bornecrantz har grävt fram en uppgift ur svenska kyrkböcker, där Elviras halvbror Oscar anges som "troligen norsk medborgare". Detta styrker väl Enevigs hypotes om att Elviras medborgarskap var just norskt. Oscar var ju liksom Elvira född utom äktenskapet och i Tyskland. Medborgarskapet skulle Elvira och Oscar i så fall ha ärvt från sin mor, som ju hade norska föräldrar. Det framgår enligt Bornecrantz på några ställen i kyrkböckerna att Laura inte betraktades som svensk medborgare, men vilket medborgarskap Elviras mor skulle haft anges ingenstans. John Madigan och hans bror James var med största sannolikhet hela tiden amerikanska medborgare. James och hans hustru anges i kyrkböckerna vara protestanter.

sid. - / 138

I bildtexten står "tidligt", bör nog vara "tidligst".

sid. 215-217 / 120

En intressant polemik mot Hedenstierna finns i Nationaltidende 1889-08-07. Se <http://hdl.handle.net/109.3.1/uuid:b01c7d9b-f5c6-4904-aae8-abf8e4a78060>

sid. 224 / -

Giselas födelsedatum är 1865-04-04 enligt kyrkboken för Maria Treu i Wien. Det datum som anges i svenska upplagan härstammar från en sekundär källa (en passansökan från år 1894), och är av allt att döma felaktigt.

sid. 224 / 146

Hedvig Elvira Holmgren var aldrig cirkusartist, se ovan sid. 175 / 129.

sid. 225 / 147

Enligt Bornecrantz anges James Madigan i svenska kyrkböcker vara född den 3 november 1842. Oklart vad som är rätt.

sid. 228 / -

Uppträdandet i Berlin 1883-10-06 utgår, se sid. 43 ovan.

sid. 228 / 152

Gautiers cirkus gav föreställningar runt om på Jylland hela 1868 (och förmodligen senare). Hur länge Laura var kvar på denna cirkus är dock okänt. Hon nämns inte i några tidningsnotiser, däremot nämns en "herr Jensen" (dvs. Elviras far) vid ett tillfälle 1868. Jag har inte letat igenom tidningar från 1869 eller senare vad gäller Gautiers cirkus.

Sejouren i Berlin våren 1885 varade från 1 mars till 15 april och i London till 12 juni 1886.

sid. 229 / 152

Resrutten för Cirkus Madigans turné i Danmark 1887 har jag kunnat komplettera på några punkter, även om några orter fortfarande är okända för mig tills jag fått tillfälle att plöja

igenom dagstidningarna från alla tänkbara orter. En hel del danska dagstidningar finns numera tillgängliga på internet, men där saknas tyvärr fortfarande en del. Så här ser min lista ut för ögonblicket:

Ort		Första dag	Sista dag	Anm.
Fredericia	Jylland	11 april	17 april	
Middelfart	Fyn	18 april	20 april	
Maribo	Lolland	?	?	Två hästar inköpta
Nykøbing F	Falster	16 maj	22 maj	"Det forhenværende Voldterræn"
Stubbekøbing	Falster	23 maj	27 maj	Havnepladsen
Vordingborg	Sjælland	?	2 juni	
Næstved	Sjælland	4 juni	?	Markedspladsen
Køge	Sjælland	8 juni	12 juni	"Pladsen ved Korske Løve"
Roskilde	Sjælland	13 juni	26 juni	"Pladsen ved Jernbanen"
Slagelse	Sjælland	6 juli	11 juli?	Ridehuspladsen.
Svendborg	Fyn	13 juli	?	Havnepladsen. Madigans bodde på Fruestræde 2. Sista annons redan 14 juli
Maribo	Lolland	13 augusti	?	
Sakskøbing	Lolland	19 augusti	23 augusti	"Paa Græsmarken ved forhenv. Doses Mølle"
Nysted	Lolland	25 augusti	28 augusti?	
Nykøbing F	Falster	1 september	4 september	"Det forhenværende Voldterræn"
Skælskør	Sjælland	6 september	11 september	"Paa Hr. Forpagter Christensens Mark ved Bryggeri-Vejen"
Køge	Sjælland	19 september	?	
Ringsted	Sjælland	22 september	28 september	Kjøbmand Vangs Vænge

sid. 233ff / 149ff

Bibliografi

Tillägg till danska utgåvan: Av outgrundlig anledning kom en del tillägg jag gjort för den danska utgåvan inte med i boken:

Bok: Lindhe, Kathinka: *Sorgeliga saker hände – Elvira Madigan, Sixten och mig*. Halmstad 2013, Utblick Media. ISBN 978-91-86709-31-0. [Biografi över Sixten Sparres hustru Luitgard, men också mycket om Sixten Sparre själv (författaren är barnbarnsbarn till Sparre).] Oförklarligt och oförlåtligt att titeln inte kom med, den fanns i det manus jag skickade till det danska förlaget!

Tidskrifter: Kallan, Annemarie: *Elvira Madigan og Sixten Sparre*. Jydske Tidende 1982-07-24.

Nilsson, Gustaf-Adolf: *Elvira Madigans kärlekssaga*. Vecko-journalen 1919:24.
Olesen, Stig: *Det er svært at dø på Tåsinge*. Jyllands-posten 1989-07-16.
Saxon, Johan Lindström: *Såningsmannen* 1932:15–17. [Artiklarna också publicerade i bokform]

Saxon, Johan Lindström: *Vid Elvira Madigans grav*. Svensk Damtidning 1934:23.

Musikinspelningar:

Album: *Den staklende stabel: "Hedvig Jensen"*.

Johanne Damgaard Hansen, Arena Luanda. Lund Gjedsted, 2014 [internet]

Album: *Kokomemedada: "Elvira Madigan"*.

Komeda, 2003

Album: *The Gipsy: "Elvira Madigan"*.

Mr. Fox, 1971.

Album: *History Is Made At Night: "Elvira Madigan (Walkin' a Tightrope)"*.

The heavy boxes, 2010.

Album: *Rosenkyssar: "Sju små vita änglar"*.

Alf Robertson, 2002

Album: *Sange om Elvira Madigan og Sixten Sparre*.

Erik Grip, Inge-Marie Nielsen, m.fl., 2004

Album: *Trickster und Propheten: "Elvira Madigan"*.

Alex Behning, 2016.

Övriga tillägg och ändringar:

Facklitteratur: Räsänen, Pauliina: *Esiintyvä naistähteyks 1870–1890-lukujen Suomessa : Taikataiteilijatar Pauline Schmidt, nuorallatanssija Elvira Madigan ja primadonna Oceana Renz*. Magisteruppsats, Åbo universitet, 2018. Finns på

http://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/145487/Pauliina_Rasanen_progradu.pdf?sequence=1

Ett antal titlar som saknas i svenska utgåvan finns tillagda i den danska, den intresserade hänvisas till denna.

Raeders bok utgår, den berör inte Elvira Madigan.

Internet: **Tillägg** till svenska utgåvan: Johansson, Emily *Elvira Madigan - Ett Tragiskt Kärleksdrama i en Svunnen Tid*: <http://archive.is/mNcCJ> I danska utgåvan anges en annan internetadress, men bloggen är numera privat, följ länken ovan. Finns även på

http://www.academia.edu/34534888/Elvira_Madigan_and_Sixten_Sparre_-_Love_and_Tragedy

Lindhe, Kathinka: *Sorgeliga saker hände ...* : <http://kathinkalindhe.se>

Svendborg historie: www.svendborghistorie.dk

Länken till *Ystads militärmuseum* finns numera på http://ymhm.se/?page_id=425

Utgår: Rosqvists och Söderholms sajter i svenska utgåvan tycks numera vara borta

Skönlitteratur: **Tillägg:** Wallenqvist, Edvard: *Elvira Madigan* [operalibretto], 1939

Utgår: *"Visen om de to ..."* är bara ett nytryck av Strandbergs alster.

Det bör påpekas att det finns en enorm mängd av tidnings- och tidskriftsartiklar om Elvira och om dramat på Tåsinge. De jag nämner är bara ett urval av de viktigaste.

Register, sid. 240ff / -

John Wigsten levde 1858-1924

Eva Henning avled 2016